

استانداردهایی برای کتابخانه‌ها در موسسات آموزش عالی ایران

تدوین: سعید اسدی، علیم عمرانی

با همکاری:

کمیته استانداردها، کمیسیون نظام اطلاع‌رسانی علم و فناوری

مهدی علیپور حافظی، حمیدرضا حبیبی، محمدرضا حبیبی

سعید اسدی، فرامرز مسعودی، علی حسینی، عباسی

انجمن علمی کتابداری و اطلاع‌رسانی ایران

کمیسیون نظام اطلاع‌رسانی علم و فناوری

سرشناسه: عمرانی، ابراهیم، ۱۳۳۴ -
عنوان و نام پدیدآور: استانداردهایی برای کتابخانه‌ها در موسسات آموزش عالی
ایران/ تدوین سید ابراهیم عمرانی، با همکاری کمیته استانداردها... [و دیگران].
مشخصات نشر: تهران: چاپار: انجمن کتابداری و اطلاع رسانی ایران، ۱۳۹۶.
مشخصات ظاهری: ۱۶۰ ص.

شابک: ۱۲۵۰۰۰ ریال: ۳-۰۹۱-۲۷۶-۶۰۰-۹۷۸

وضعیت فهرست نویسی: فیا

یادداشت: با همکاری کمیته استانداردها، کمیسیون نظام اطلاع رسانی و فناوری، مهدی
علیپورحافظی، حمیدرضا جمالی‌مهویی، سعید اسدی، فرامرز مسعودی، علی
حسین قاسمی.

موضوع: کتابخانه‌های دانشگاهی -- ایران -- استانداردها

Academic libraries -- Iran -- Standards

موضوع: کتابخانه‌های دانشگاهی

Academic libraries

شناسه افزوده: انجمن کتابداری و اطلاع رسانی ایران

شناسه افزوده: کمیسیون نظام اطلاع رسانی علم و فناوری. کمیته استانداردها

رده بندی دهه: ۱۳۹۶ ع ۸ / د ۲ / ۶۷۵ Z

رده بندی سیویلیتی: ۰۲۷ / ۷۰۹۵۸

شمار کتابت: ۳۶۸۳۷۵۳

عنوان کتاب: استانداردهایی برای کتابخانه‌ها در
موسسات آموزش عالی ایران

تدوین: سید ابراهیم عمرانی

با همکاری کمیته استانداردها،
کمیسیون نظام اطلاع رسانی علم
و فناوری: مهدی علیپورحافظی،
حمیدرضا جمالی‌مهویی، سعید اسدی،
فرامرز مسعودی، علی حسین قاسمی

نسخه پرداز: سناژ امامی، با همکاری ربابا ویرامین

طراحی جلد و صفحه آرایی: نسارضایی

توبیت چاپ: اول: ۱۳۹۶

شابک: ۳-۰۹۱-۲۷۶-۶۰۰-۹۷۸

شمارگان: ۵۰۰ جلد

قیمت: ۱۲۵،۰۰۰ ریال

ناشر: چاپار- انجمن علمی کتابداری و
اطلاع رسانی با همکاری کمیسیون
نظام اطلاع رسانی علم و فناوری و
سید ابراهیم عمرانی.

www.ketab.ir

۹	سر آغاز: تغییرهای عمیق در آموزش عالی
۱۷	استانداردهایی برای کتابخانه‌ها در آموزش عالی ایران
۴۷	شاخص‌هایی برای مقایسه
۶۵	شاخص‌های برآیندی
۸۹	پیوست‌ها

سر آغاز: تغییرهای عمیق در آموزش عالی

مقدمه گونه‌ای بر آموزش عالی و تغییرات وسیع آن را لازمه این استاندارد می‌دانم و به همین دلیل وقت دوستان را در ابتدای کار می‌گیرم که به درک و تا حدودی به زبان مشترکی درباره این تغییر، نیاز داریم. بدون درک عمیق این تحولات و هضم تغییرات در روندهای آموزشی و پژوهشی، امکان این که بفهمیم چرا استانداردهای کتابخانه‌های دانشگاهی از ۱۹۹۸ به این سو، تغییراتی چنین عمیق را پشت سر گذاشته‌اند بسیار سخت خواهد بود. متولیان این استاندارد پس از آن که بررسی‌اش در سال‌های ۲۰۰۴ و ۲۰۱۱ منتشر کرده‌اند.

بسیاری از کتابداران که سوابق طولانی کار در محیط‌های دانشگاهی ایران دارند، شاید بسیاری از نکاتی را که گفته می‌شود با پوست و استخوان خود نمی‌کنند و به یاد می‌آورند که استادان و کتابداران همه در خدمت آموزش و تربیت نسل‌های انسانی بودند، حال آن که محیط دانشگاهی امروز بیشتر با پژوهش و تجاری‌سازی روبرو است. از این روی از شما می‌خواهم که این کوتاه سخن را تحمل کنید تا با درکی نزدیک‌تر به فضای استانداردهای جدید وارد شوید.

آموزش عالی در جهان پا به پای تحول جهش مانند فناوری در نیمه دهه ۱۹۹۰ میلادی که بسیاری حوزه‌های علم و دانش را با تغییرات اساسی روبرو کرد. دچار تغییراتی در روندها، ارزیابی‌ها و حتی اهداف خود شده است. از جمله در حوزه

اطلاعات علمی و ارتباطات علمی / دانشگاهی، به روشنی می‌بینیم که روابط علمی به کلی دگرگون شده و اینترنت بستر پر سرعتی برای مبادله و دسترسی به هرگونه ماده اطلاعاتی در هر گوشه دنیا و در هر لحظه از شبانه روز شده است. «گزارش سالانه مرکز مطالعات سیاست آموزش عالی (CHEPS)»^۱ در مقدمه گزارش خود تحت عنوان «آموزش عالی بین‌المللی زیر نگاه (IHEM)»^۲ اشاره به تغییرات در همه شئون آموزش عالی می‌کند. و آخرین تحولات در کشورهای مختلف غربی را در زمینه زیرساخت‌ها، منابع مالی، مدیریت و به‌ویژه تضمین کیفیت مطرح می‌کند و ذیل نام هر کشور این تغییرات را با ذکر آمار و ارقام نشان می‌دهد^۳ «کشور ما نیز نتوانسته از این تحولات دور بماند، بلکه یکی از کشورهایی است که در این تغییرات پیشرو بوده و آمارهای رشد در تعداد دانشگاه، تعداد دانشجو و میزان تولیدات علمی، نوید تغییرات بیشتری در آینده دارد و امیدوار است بعد از حدود دو دهه توسعه‌های کمی، سرمایه‌گذاری‌ها، پیش‌گیری، در آموزش عالی انجام شود، که منجر به تغییرات کیفی و ارتباط بیشتر محصولات دانشگاهی (متخصصان و پژوهش‌های دانشگاهی) با جامعه و صنعت گردد. در آغاز کتاب آموزش عالی در کشورهای در حال توسعه جمله‌ای از ملکوم جیلز (استاد اقتصاد و رئیس دانشگاه راس واقع در هیوستن تگزاس) نقل شده که نشان دهنده نقش بسیار مهم آموزش عالی در دهه‌های آینده است، «امروزه بیش از هر زمان دیگر در تاریخ جوامع بشری، ثروت (مالی) ملت‌ها بستگی به کیفیت آموزش عالی آن کشور دارد. دانشگاه‌ها با مجموعه عظیمی از تخصص‌ها و مهارت‌ها، و ظرفیت بزرگی برای آموزش، می‌توانند به دنبال حقوق برنامه‌های اقتصادی بی‌سابقه‌ای در دراز مدت باشند.»^۴

دیدگاهی قدیمی که سال‌ها بر اقتصاد آموزش عالی مسلط داشت با نگاه «آموزش بیش از نیاز»^۵ بر تناسب میزان نیازها و ظرفیت‌های علمی و حرفه‌ای و تربیت نیروی

1. Center for Higher Education Policy Studies. CHEPS – International Higher Education Monitor. Issues in Higher education policy, An update on higher education policy issue in 2004 in 11 western countries. Eric Beerkens, et al. Enschede, CHEPS, 2005.
2. International Higher Education Monitor. .. The Task Force on Higher Education and Society. Higher education in developing countries, Peril and Promise. Washington DC. International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank, 2000.
3. ibid.
4. Gillis, malcolm. From introduction of: Task Force on Higher Education and Society . Washington DC: the World Bank, 2000.
5. Over Education

انسانی در نظام‌های دانشگاهی تاکید داشت. این تصویر امروزه با «تصویر نظام آموزش عالی باز»^۱ جایگزین شده‌است که در آن بر «سرمایه انسانی» برای پیشرفت نامحدود تاکید می‌کند.^۲ در این قالب افزایش تعداد دانشجویان در یک شیب صعودی از ۱۹۹۰ به این سو را می‌توان ملاحظه کرد که همین مساله در همه دنیا و به‌ویژه در کشورهای در حال رشد، نابسامانی‌هایی را ایجاد کرده که هم نکات مثبت و هم منفی را با خود داشته‌است. گسترش آموزش عالی از سویی و در برخی از این کشورها زمینه‌ها را برای تجاری سازی آموزش عالی فراهم کرده و در مقابل در برخی کشورها سیل عظیمی از فارغ‌التحصیلان بیکار را بر دوش دولت‌ها گذاشته که موضوع این نوشته نیست. در این زمینه، ایران نیز از این حرکت و این تغییرات بی‌نصیب نمانده و امروزه هیچ رشته دانشگاهی در ایران نداریم که تعداد بسیار زیادی دانش‌آموخته بیکار نداشته باشد که از زاویه استاذان و ردهای کتابخانه‌های دانشگاهی، جای بحث آن فقط در محدوده نیروی انسانی و کیفی سازی آن است. گنجد که در پیوست شش این استاندارد یعنی درجه عالی حرفه‌ای از زاویه ارزیابی نیروی انسانی، به آن پرداخته شده‌است.

برای بررسی دقیق‌تر، تغییرات در آموزش عالی را در چهار گروه دسته‌بندی می‌کنیم:

۱- تغییر در کارکردها، گرایش‌ها و روابط آموزشی و پژوهشی

آموزش عالی در درجه اول به علت نیازهای زمین جوامع و پس از آن به علت تغییرات فناوری و دست یافتن به ابزارهای نوین آموزشی پژوهشی دچار تغییراتی در محیط و روابط و کارکردهای خود شده است که مهم‌ترین آن موارد زیر است:

- رشد عظیم گرایش پژوهش در برابر آموزش
- آموزش تنها منحصر به کلاس درس نیست
- آموزش منحصر به ساعات معین نیست
- آموزش دانشگاه‌ها، دیگر تنها آموزش رسمی نیست
- تغییرات وسیع در شیوه‌های تدریس
- تغییرات وسیع در روابط علمی و دسترسی به نتایج پژوهش
- آموزش دانشگاهی خارج از دانشگاه (کشوری و بین‌المللی) با استفاده از امکانات

1 Open-System picture of Education

2 Schofer, Evan & John W. Meyer. The World wide expansion of higher education in twentieth century.

American Sociological Review, Vol. 70, No. 6 (Dec., 2005), pp. 898-920

آموزش از راه دور توسعه فراوان یافته‌است.

۲- نگاه نوین به استانداردها در آموزش عالی

باید توجه داشت که دانشگاه‌ها از سوئی استقلال خود را به هر چیزی ترجیح می‌دهند چرا که در بسیاری مواقع ضامن تنوع و خلاقیت و پیشبرد اهداف علمی و حتی تجاری آن‌ها است. و از سوئی وقتی صحبت استاندارد به میان می‌آید، مسلماً یک نوع یکدستی، یا یک شکلی و یا شاید یک چارچوب مشترک به ذهن متبادر می‌شود، که در مواقعی مخل تصمیم‌سازی‌های بزرگ و جریان ساز می‌گردد.

دانشگاه‌ها اهداف مختلفی را دنبال می‌کنند. در بهترین حالت و به دور از رقابت‌هایی که در برآورد نادری با اهداف و رسالت‌های دانشگاه (تربیت نیروی انسانی و دست‌زدن به پژوهش برای حل مشکلات اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و رفاهی مردم خود) کمی فاصله دارد به نیال تامین درآمد برای اهداف خود و کسب منزلت و رتبه‌های دانشگاهی هستند. هر دوی این عناصر و عوامل یعنی کسب درآمد و کسب رتبه‌های بین دانشگاهی، هم‌شکلی می‌توانند در خدمت رسالت اصلی دانشگاه باشد، لیکن در مواقعی، این عناصر خود هدف شده و مخل حرکت پویای جوامع دانشگاهی به سوی حل معضلات و مشکلات اجتماعی - اقتصادی مردم می‌شوند. چیزی که مسلم است این است که دانشگاه‌ها و پژوهش‌ها نیاز به منابع مالی دارند و تجربه دانشگاه‌های بزرگ جهان نشان داده که قراردادهای بین دانشگاه‌ها با بنگاه‌های تجاری و صنعتی بهترین راه درآمدزایی است، درآمدی که به دانشگاه امکان توسعه تحقیق و آموزش را می‌دهد. در رقابت بین دانشگاه‌ها برای گرفتن سهم بزرگتری از این گونه بودجه‌ها، سوابق و امکانات و به ویژه تیم‌های تحقیقاتی دانشگاه‌ها اهمیت خواهند داشت، بنابراین منزلت، اعتبار و رتبه دانشگاه برای کسب قراردادهای بیرون از دانشگاه به اعتبار دانشگاه بستگی بسیار دارد، و همان‌طور که اشاره شد، باید مراقب بود که کسب رتبه، هدف نباشد و خود ابزاری باشد در خدمت اهداف دانشگاه‌ها و پژوهش‌ها.

لذا تدوین راهبرد یا استاندارد واحد برای تامین، نگهداری، مراقبت و مدیریت تجهیزات و تامین منابع اطلاعاتی دانشگاه‌ها، ممکن است در موارد محدود کننده آن‌ها باشد. آن‌ها می‌خواهند به علتی خاص در بخش مشخصی سرمایه‌گذاری کنند یا به موضوع خاصی بیش از سایر موارد بپردازند و لازم می‌دانند بودجه و امکانات خود را در محلی خاص صرف کنند و بتوانند ضمن برخورداری از تنوع، در مواقع مقتضی، خلاقیت‌ها را ارج نهاده و تقویت کنند و بدینوسیله به اهداف علمی، پژوهشی و حتی اهداف تجاری خود هر روز نزدیک‌تر شوند. بنابراین و در رابطه با تدوین استاندارد واحد برای دانشگاه‌ها باید به نکات زیر توجه داشت:

- باید‌ها و نبایدها محل تصمیم‌گیری‌های کلان هستند.
- دانشگاه‌ها استقلال خود را به هر چیزی ترجیح می‌دهند.
- دانشگاه‌ها در این استقلال، حفظ نکات زیر را عمده می‌دانند:

○ تنوع

○ خلاقیت

○ اهداف تجاری و ایجاد درآمد

○ تقسیم بودجه بر حسب قوت و ضعف نقاط داخل سیستم

از سویی دیگر نبود هیچ‌گونه استاندارد هم به‌گونه‌ای دیگر به آشفتنی دامن خواهد زد. پس استانداردهای نوین باید مجموعه‌ای از چارچوب‌ها و اصول کلیدی باشند که هر دانشگاهی بتواند با به کارگیری آن‌ها برای مجموعه آموزشی و پژوهشی خود استانداردها، راهکارها و راهبردهایی را تعیین نماید تا با استفاده از آن‌ها هدایت و سنجش مجموعه خود را انجام دهد. لذا با این نگاه آموزش عالی نوین نیاز به راهبردهایی دارد که محل انتظارات پیشرو دانشگاه باشد و ایشان را در چارچوب محدود باید‌ها و نبایدها محصور ننماید، ضمن اینکه وجوه حداقلی برای دانشگاه‌ها در نظر گرفته و ساز و کاری پیشنهاد نماید که به‌طور مستمر و مداوم تعامل با آن وجوه مشترک، تولیدات و خروجی‌های دانشگاه‌ها را مورد ارزشیابی کیفی قرار دهد.

۳- تغییر در ارزیابی‌های آموزش عالی و پژوهش

در گذشته، ارزیابی‌ها بیشتر برای دادن رتبه‌های اسامی در داخل دانشگاه‌ها انجام می‌شد و به‌ویژه در ایران رقابت‌ها بین دانشگاهی نبود. برخی از این‌ها هم از طریق مسابقاتی مانند کتاب سال دانشگاهی، پژوهش برتر و پژوهشگر برتر، کتابخانه برتر و مجله برتر در دانشگاه‌ها و در سال‌های اخیر در سطح وزارت علوم رگباری شود، که هنوز با ارزیابی‌های همه‌جانبه و متکی بر برآیند نظام‌های ارزیابی دانشگاهی در کشورهای توسعه یافته (مانند SEP^۱ در هلند، REF^۲ در انگلستان) فاصله زیادی داریم. باز در سال‌های اخیر و صرفاً در زمینه انتشار مقالات علمی با کشورهای منطقه مانند هند، ترکیه و مصر رقابتی آغاز شده و حساسیت‌هایی ویژه‌ای در دانشگاه‌های کشور

1 Standard Evaluation Protocol (SEP)

2 Research Excellence Frameworke (REF)

RAE (Research Assessment Exercise) از سال ۲۰۱۴ جایگزین استاندارد REF استاندارد شده است.

بوجود آمده که بتوانند رتبه بالاتری در ارزیابی‌های بین‌المللی کسب کنند که در کنار تبعات منفی آن در سطح برخی دانشگاه‌های بزرگ کشور حرکت بسیار کندی از کمیت به سوی کیفیت را نیز می‌توان مشاهده کرد.^۱ همین مساله در دانشگاه‌ها باعث شده این دانشگاه‌ها غیر از انتشار مقالات علمی، به مسائل دیگری مانند توسعه آزمایشگاه‌ها، توسعه شبکه و منابع خود نیز توجه کنند و این امیدواری را بوجود آورده که در ادامه، مسیر کمی و مبتنی بر درونداها و سرمایه‌گذاری‌ها و برونداها علمی فعلی به ارزیابی‌های کیفی متکی بر برایندها نیز توجه کنند.^۲ این ارزیابی‌ها و شاخص‌های آن در واقع حرکت دادن دانشگاه‌ها به سوی استانداردهایی نوین برای بالاتر بردن کارایی نظام‌های دانشگاهی و حرکت از برایندها به سوی تاثیرگذار بودن و رسیدن به درونداهایی است که ضامن استقلال اقتصادی و بالا بردن سطح رفاه در یک جامعه و به تبع آن صمیمیت، اخلاق سیاسی کشورها است. به علاوه سرعت تغییرات در دو دهه گذشته، بر این نکته تاکید دارد که راهبردهای پژوهشی موجود ملی و بین‌المللی نیاز به بازنگری مداوم دارند. مجری کمیته‌هایی در کشور برای بازنگری مداوم این راهبردها از ضروریات است. در نتیجه ارزیابی‌ها باید به نکات زیر توجه ویژه داشت:

- گذر از ارزیابی کمی به ارزیابی کیفی: دانشگاهی به ارزیابی‌های برون دانشگاهی و بین‌المللی. اهداف تجاری در ارزیابی‌های بیرونی، به-ویژه ارزیابی‌های بین‌المللی دیده شده است. حداقل در جهان بنگاه‌های تجاری و صنعتی ترجیح می‌دهند مشکلاتشان را جایی برند که قدرت برطرف کردن آن را داشته باشد بنابراین اعتبار و رتبه دانشگاه‌ها را بیشتر از آن گروه‌های پژوهشی تخصصی هر دانشگاه موجب جذب سرمایه‌ها توسط آن دانشگاه خواهد شد.
- ارزیابی‌های درون دانشگاهی - ارزیابی اسرار علمی: ارتقاء مرتبه علمی - در جهت اهداف دانشگاه تغییر کرده، و شاخص‌های ارزیابی به گونه‌ای تدوین می‌شوند که رتبه دانشگاه را در سطح ملی و بین‌المللی بالا ببرند.
- و در مجموع ارزیابی‌های افراد، کتابخانه‌ها، آزمایشگاه‌ها و رتبه‌بندی علمی همه زیر مجموعه یک ارزشیابی قرار گرفته‌اند: ارزشیابی موسسه (دانشگاه / پژوهشگاه).

۱ با لارفتن میزان استناد به مقالات در یک دانشگاه کشور در سال ۲۰۱۵ میلادی از سطح متوسط استناد بین‌المللی (فعلاً بر اساس شاخصهای اسکوپوس و نه وبگاه علوم) و نزدیک شدن دو دانشگاه بزرگ دیگر به این سطح امیدوار کننده است.

۴- تغییر در رویکردها

تغییر رویکردها از کمی به کیفی و گذر از پژوهش‌های پوزیتیویستی صرف، سال‌هاست که سرلوحه کار پژوهشگران برجسته دنیا شده و در روش‌های پژوهش به‌ویژه در حوزه‌های علوم انسانی و اجتماعی، تغییرات زیادی بوجود آورده‌است. این اتفاق را در ارزیابی‌های دانشگاهی نیز به‌وضوح می‌توان دید. دیگر تنها داشتن مقالات علمی کافی نیست. دانشگاه به صرف داشتن تعداد متناسبی مقالات علمی که اساتید و پژوهشگرانش منتشر کرده‌اند، به رتبه‌های بالا دست پیدا نمی‌کند. دیگر اگر اعلام کنید که ما این تعداد مقاله علمی منتشر کرده‌ایم، خواهند پرسید خوب دستتان درد نکند ولی نتیجه‌اش چه بوده؟ با این تعداد مقاله چه اتفاقی افتاده؟ آیا به اهداف اعلام شده دانشگاه در ارتباط با جامعه‌ای که از مالیات‌های آن‌ها بودجه گرفته‌اید رسیده‌اید؟ بنابراین باید سوالاتی را بپرسید و به برون‌دادها اکتفا نکرد. ولی به هر حال مقدمه رسیدن به برآیندها، به اندازه‌است و در اینجا اهداف کمی نفی نمی‌شود بلکه صرفاً یادآوری می‌گردد که این اقدام و آمار مقدمه‌ای برای رسیدن به نتایج بهتر و نزدیک شدن به رسالت‌ها، و ضروریتهای دانشگاه است. این بخش را با تعریفی از برون‌داد و برآیند به پایان می‌رسانیم.

برون‌داد: محصول یا خدمت است که از یک فرایند حاصل می‌شود.

برآیند: نتایج حاصل از آن محصول یا خدمت برای موسسه، در اینجا دانشگاه یا پژوهشگاه است.

و اگر به سیر منطقی از درون‌داد به برون‌داد و سپس برآیند توجه کنیم مرحله بعد تاثیرگذاری است و در این مرحله است که دانشگاه و دانش‌مندی‌ها موجب تغییرات و رشد در جامعه می‌شود.

دلیل اصلی گنجاندن این بحث در ابتدای «استانداردهای بنیاد کتابخانه‌های دانشگاهی ایران» این است که کتابداران کتابخانه‌های دانشگاهی قبل از هر کاری باید تغییر را بپذیرند، آن را لمس کنند، مسایلش را کاملاً هضم کنند و با عمق به این تغییر، و همگام و هم نفس با این تغییرات کتابخانه‌هایی را که در آن به کار مشغول هستند متحول کنند. من مانند شما می‌پذیرم که در اغلب مواقع مدیران دانشگاهی ما نیز درک کاملی از مجموعه زیر دست خود ندارند، و ارتباط بین آن‌ها را در ذهن تصویر نمی‌کنند و برخی که به گمانم نمی‌دانند چه پست و موقعیتی را قبول کرده‌اند. تلاش همه ما باید در جهت تفهیم مسایل خود به مدیران آموزش عالی کشور باشد. لیکن ابتدا کتابخانه‌ها را با استانداردهای جدید روابط علمی بازسازی کنیم و بعد به معرفی خود و نقشمان

بپردازیم که دست کم مثال‌هایی ملموس در دو قدمی مدیران محترم داشته‌باشیم تا وقتی از کاستی‌ها صحبت می‌کنیم، بتوانیم از زاویه حرکت در جهت تغییرات نوین مشکلات را با مدیران مطرح کنیم. لازم است هر کتابدار زبان مشترک برای گفتگو با مدیران آموزش عالی را بیابد و در برنامه ریزی برای ارتقاء به آن زبان سخن بگوید.